

DR. TÖRÖK GÁBOR

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
Szeged

Szép Ernő – szép!

Méricskélük: szép, szép, de azért nem annyira, mint x , y , z ! Nem ünnepelik meg igazán születésének 100., de tavaly már 110. évfordulóján sem. Csaknem harminc éve kitért az újszecesszió divatja. Rájöttek, hogy a korábban a szecessziót „meghaladó” irányzatok híveitől csak megvetően, fitymáló jelzőként emlegetett stíluskor teremtett tartós értékeket. A hatvanas évek közepén Magyarországon is tudományos gyűlések, ülésszakok vitatták meg a szecesszió sajátosságait, térbeli és időbeli határait, átfödéseit és viszonyát más egykorú irányzatokkal.

Ekkor kellett volna feltámadnia a lírikus Szép Ernőnek. Feltámadása késett. A közönség szinte csak a Karinthy által is parodizált *Gyermekjátékot* („Kérem én még nem játszottam”) ismerte tőle.

Aztán nem az irodalomtörténészek fedezték föl végül, hanem már egészen másképp verselő költők. Városiak, igen. De bizonyos körök kedvéért szögezzük le, nem zsidó származású költők. Nagy tehetségű utódok: élükön Tandori Dezső, követi őt Lator László és Várady Szabolcs, hogy csak néhányukat említsem.

Mint minden igazán nagy költő kapcsán megkérdézhethetjük, hogy valóban csak egy irányzat képviselője volt-e, faggathatjuk az ő költeményeit is: valóban csakis szecessziós-e. *Van szecessziós nagy verse nem egy, és nem éppen a Gyermekjáték a csúcs köztük. Inkább „A jégvirágokholt hónapja”!* Ékes, kecses, csábító halálba hanyatlás, enyészetben találkozás, hullás. A sokat gyaláztott, de érzékeny szimatú kispolgár éli át végletesen magánvilágában is a teljes európai válságot, a gyöngé kiúttalanságot, a tehetetlen tragédiavárást.

De aligha szecessziós a „*Homlokom lassan leáldoz*”. Hatvány Lajos méltán állítja az Emberek, az Előszó, „A vén cigány” megalkotója, Vörösmarty mellé, kései romantikus, szimbolikus megidézőjeként. Az ő újra megtestesülése ez a vihar, ez a sodrás, a pátosz. Szegény, szegény közönség, amely még mindig azt hiszi, hogy a nagy szenvedély, a pátosz valami szégyelleni való, valami művészi kisiklás, mert ezt tanítják neki ostoba kritikusok, színésztanárok, sőt irodalomtudósok is...

A maga korában már Tóth Árpád is tudta, hogy az első világháború öldöklésselenes oromművei közé odatarozik Szép Ernő *Imádsága* és a „*Világtalan katonák*” is. Melléljük? Inkább föléljük állítanám az „1917-ben” feltételes lehetőségeinek szimbolistán is puritán, szükséztömörségét.

Adyt idézi föl ez az „1917-ben” nem másolva, követve őt, hanem egyszeri képi állásfoglalásával az egyszerre magyar és egyetemes humanizmus mellett, látszat-egyhangúságában egyéni eszközt teremtve, olyat, amely szuggerál. Mint ahogy egy másik, immár nem szimbolista vagy impresszionista Ady-arcot tudunk csak a Szép Ernőé mellé képzelni az „*Add a kezéd*”-et olvasva. A Csinszka-versek költőjét. Realisztikusan egyszerű, új és irányzatok fölötti. Íme:

ADD A KEZED

Add a kezéd mert beborult,
Add a kezéd mert fű a szél,
Add a kezéd mert este lesz.

Add a kezed mert reszketek,
Add a kezed mert szédülök,
Add a kezed összerogyok.

Add a kezed mert álmodok,
Add a kezed mert itt vagyok,
Add a kezed mert meghalok.

Sok az érzéseire hagyatkozó, gyakorlatlan versolvasó, aki azt hiszi, magyarázat nélkül is érti ezt az egyszerűnek, közérthetőnek látszó verset. Vannak aztán hivatásosan művészkedő széplelkek, előadók, színészek, akik féltik az elemzéstől a költemény „hímporát”: ezt csak tönkreelemezni, tetemmé boncolni lehet, s a poétikai boncmester működése nemhogy növelné, hanem megsemmisíti e kilenc sor hatását. Nem érdekelnek a széplelkek!

Észre sem veszik, hány érzelmi talányt, töprengeni valót, fejtörőt rejt Szép Ernő egyszerűsége. A vers lírai közléshelyzete még eléggé egyértelmű: a lírai én esendő férfi, aki közvetlenül a szeretett nőhöz szól vallomásos őszinteséggel. (Nemtől független szölongatásnak, férfinak férfihoz szóló közlésének, vagy akár szülő-gyermek kapcsolatnak sokkal nehezebb felfogni a versbe sugallt közléshelyzetet. Vessük ezt inkább el.) De olyan egyértelmű-e a kilencszer ismétlődő *anafora* (előismétlés: „Add a kezed”)? Egyértelműek-e azok a *mert*-ek (nyolcszor, egyszer pedig odaérve)? Természeténél fogva minden költemény, minden műalkotás többértelmű, de legalább egyértelmű-e az újra meg újra felhangzó kérés, felszólítás egy-egy indoka, oka, okadó magyarázata? Semmit sem ért meg és érez át a versből az, aki egyértelműsíti!

Add a kezed! - a köznapokban anya is mondhatja a kisgyerekének a forgalmas utcán átkelve. Rászól, hogy valóban kézen fogja. De csak bele kell pislantanunk nagy értelmező szótárunk *kéz* címszavába, hogy rájövünk arra, amit tulajdonképpen úgyis tudunk: *add a kezed (rá)* = ígérd meg! *Add a kezed!* = hadd szorítsam meg üdvözlésül is, búcsúzásul is, mintegy elismerésül is. És: *Add a kezed!* = Jöjj hozzám feleségül!

A *mert* után ok is következhet (okhatározói mellékmondat), magyarázat, okadó magyarázat is (magyarázó mellérendelés), és mind a kettő (mint a német *denn* és *weil* kötőszó) azt is sűrítetheti, hogy *mert különben, mert ellenkező esetben, mert ha nem, akkor* (vö. német *sonst*). Mivel pedig versben áll ez a *mert* és épp ebben, olykor egyszerre, egyazon helyen is lehet érvényes két-három oksági viszonyfajta jelölésére. Magát az ok-okozati, megvilágítandó-magyarázó viszonyt persze nem a kötőszó hozza létre, hanem a tagmondatok, illetve a teljes szöveg tartalma.

Ahhoz azonban, hogy mind az előismétlésnek (=anaf.), mind az oki-magyarázó viszonynak (causa), mind a sorok 2. tagmondatának (=2. m.) többértelműségét egymást átható, besugárzó rendszerében áttekinthessük, legjobb először soronként végighaladnunk. Ki fog derülni, hogy itt a felszólító, kérő anaf. és a 2. m.-ok bennfoglaltan mindig tartalmaznak egy vagy több célhatározói mondatot is.

1. sor: a szó szerint értendő anaf. után az indok, a 2. m. egy minden olvasótól hozzáértett, mégis számba veendő következtetési sorral kapcsolódik: beborult, *tehát hűvösebb lesz, tehát fázni fogsz, fázni fog a kezed*, s itt válik az ok céljá: anaf. + *hogy melengesselek, melegítsem a kezedet*. De a *beborult* átvitt is érvényes: az ország, a világ, a társadalom, a nép és benne az egyének számára vált borússá az ég. A bennfoglalt oltalmazó-melengető szándék így válik átfogóbbá, több síkúvá.

2. a 2. m. szerint hideg, testünket átjáró, de meg is ingató légáramlattal kerülünk szembe! Anaf. + *hogy összefogódzkodjunk*, hogy biztosan *megálljunk a lábunkon*. Többféle értelemben is. Az 1. és 2. sor 2. m.-ának átvitt értelme majd belejátszik a következő *anafora kézfogás* jelentésébe.

3. átvitt és bennfoglaltan a) jön a sötétség a maga fenyegető rémeivel, védtelenségével, félelmetességével. Összefogva biztosabban, nyugodtabban érzed magad , b) jön kisebb-nagyobb

világunk „beesteledése” is, közeleg életünk estéje is, az öregség. Jó volna társasan megérkezni ebbe az estébe. Itt az anaf. halványan, de feleségül kérés is – fenyegető nyomatékkal. Anaf., mert különben egyedül érsz a közelgő öregségig.

Ha nem vetünk is el más mellékértelmeket, az első hármas lényege mindenképpen, több szinten is az, hogy „főképp a Te érdekedben”, Teérted, védelmedben, oltalmadban: *Add a kezed*. A második „tercina” ennek az ellentétele:

4. sor: melegíts te is, mert didereget a hideg, a láz, a körülöttem és bennem levő valóság, mindaz, ami van és ami közeledik (anaf. + *hogy ne reszkessek*: cél-ok 2. m.);

5. anaf. + *szédülök* – betegségtől, szédít a létbizonytalanság, kiúttalanság, a világ zűrzavara; segíts testileg is (anaf. eredeti jelentése), lelkileg is (anaf. = az összetartozás, egyetértés kéz-fogása) biztosabban megállanom. A *mert* itt már *mert különben* is. Cél-ok: *hogy ne szédüljek*.

6. Az anaf. után az 5. sor következménye is, a külső-belső borulaté, szélviharé is (1.–2.). A hiányzó kötőszó itt kifejtetlenül is: *mert különben, mert ha nem...* A 2. m. pedig jelen is, közeli, távoli jövő is; cél-ok: *hogy testi-lelki támaszom, megtartóm légy gyöngeségemben, elesettségemben*, sőt mint ahogy a 9. sor visszahat: halálközelségemben, halálra ítélt voltomban.

Ez a második hármas egyértelműen azzal indokolja az anaf.-et, hogy „a lírai én érdekében, miatta”. *Neki* van a másikra szüksége. A szintetizáló záró hármasban ez az utóbbi az inkább uralkodó jellegű, de az eddigieknél sokkal több megfejtési feladatot adó soraiban ott őrződik magasabb szinten az első „tercina” is.

7. sor: 2. m. bennfoglalt tartalma: *mert rosszat álmodok: társtalan kiszolgáltatottságról, kitetlen magányról, gyilkos veszedelemről*. Így az előrefrén, az anaf. elsődleges jelentése: *ragadj meg, rázz föl a rémálomból!* És másodlagosan: *légy feleségem, hogy ilyet ne is álmodhassak!* Ébressz föl, hogy tudjam, nem leszek magányos! Mellettem vagy, érzem ittlétedet! - És a másik ágon? Anaf. + *mert gyönyörűt* álmodok – egyedül. Végy részt az álmaimban is, a szép álomvilágomban is!

8. – a 6. és 9. együttes besugárzására: itt vagyok, tehát még teheted. A 7. soréra pedig: *mert az álommal szemben, a képzelt világgal szemben itt vagyok testi-lelki valómban*. Megjöttem. Köszönts, üdvözlj! Az anafora érzésem üdvözlő kézfogását (is) kifejezi.

9. zárósor előismétlése: legerősebben az ellentétes okadó magyarázatot követeli: *mert különben...* *Add a kezed, hogy megmentsd az életemet*, csak te menthetsz meg, te tarthatsz meg. De a 8. sorral ellentétezve felszólítás a végbúcsúra, a végső elköszönésre is. Vége a mi sokféle kéz-fogásunknak... Hadd búcsúzzam úgy az élettől, hogy utójára a Te kezedet érzem az enyémben!

Nem feledhetjük azonban el, hogy az igekötős, a befejezett szemléletű magyar ige – bár sokkal bonyolultabban, mint pl. az orosz – a formális jelenben is erősen jövő idejű is, és ez a jövő nem okvetlenül közeli. Így pedig az anaf. ismét feleségül kérés is: *légy végleg az enyém, mert halálra ítéltségemben (és bennfoglaltan a tiedben) holtomiglan veled akarok élni, akár holnap halok meg, akár a távolabbi jövőndőben*.

Az értékes versek zárósorai mindig súlyos, zsúfolt tartalmúak. Ne szegényítsük magunknak az élményt azzal, hogy a *meghalok* jövő idejének ezt a jelentéssugárzását nem érezzük, erre a kérélsre süketek maradunk!

Nem tagadjuk, a 7.–9. sor, a harmadik „tercina” inkább a lírai én érdekében, saját magának kéri, hogy *Add a kezed*. De a versbe földilizett Másiknak, a 2. személynek vajon nem volna szüksége ilyen oltalmat adó és oltalmat kérő kölcsönös szerelemre? Ő is kap, ő is nyer ezzel a rejte följánlott holtomiglannal.

Így az 1.–3. sor tétele, tézise és a 4.–6. ellentétele, antitézise után a 7.–9. olyan összegzés, szintézis, amelyben súlypont ugyan az utóbbin van, melyben az Én önmagának kér, de nemcsak önérdékből, hanem adni is kívánva. Érzelmi dialektikus triáda, „tagadás tagadása” ez; vagy a filozófia helyett a zene nyelvén szólva: szonáta forma.

Nem a hangzás szecessziósan dekoratív, ornamentikus szonátája. Dallama nem behízlelgő, nincsenek csilingelő rímei sem. A záró sorpár végén sejlik csak igen egyszerű ragrímpár. Éppily egyszerű – bár némileg ravaszul puritán – a ritmus is. Valójában kéthangú, szimultán. Mert ütemezhető felező „ősi” nyolcasnak is. De miféle magyar nyolcas ez rímtelenül és páratlan, hármas sorszámú versszakokban? Erősebb benne a szabad jambus, amely nagyon is „szabad”: minden előismétlés choriambus (tá-ti-ti-tá), és a 2. sorfélék közül is ilyen kettő. Csak a többi kettő áll egy-egy spondeusból és egy-egy záró jambusból.

Ami átfogóan rendezett versszöveggé teszi Szép Ernő szövegét, az nem más, mint az egyszerű, összerakó és olykor ellentétező (7.-9.) paralelizmus, (gondolat) párhuzamosozat. A különben sok hasznosat közlő két verstani szakembernek, Szepes Erikának és Szerdahelyi Istvánnak a formalista eltévelyedése, hogy kizárják a paralelizmust, a jelentéstant a verstanból (vö. Verstan 1981., A múzsák tánca, Verstani kisenciklopédia 1988.) a verselési tényezők közül, sőt magából a verstanból is (a Biblia sok könyvét éppúgy, mint a finnugor, a magyar népköltészet számos alkotását is). „Az effajta ritmus ... nem versritmus” – szögeznek le ellentmondást nem tűrve mindketten. Felfogásukat cáfolni bonyolult elméleti feladat. Nem itt van a helye, de sor kerül még rá.

Nekünk elég kimondanunk, hogy a rejtőzködő felező ősi nyolcas, a puritánul choriambizáló középcszúrájú jambikus hármas sorösszeállításokkal *paralelizmusukkal együtt* rendeződnek *kötött* verssé.

Ezen a verstanin és a szerkezeti egységeken kívül föltárhathatunk másféle rendezettségfajtákat is, amelyek adnak még művészi többletet.

Emlékezzünk csak a föltételezett vershelyzetre! Fölfoghatjuk a költeményt az „örök”-nek vélt férfi-nő közti hódítási játék és küzdelem rendezett érvsorának is. A férfítaktika előbb gyöngéden kedveskedve, majd a gyöngédségbe némi fenyegetést is vegyítve érvel, végül beveti a leg súlyosabb mélyebb lelki érveket. A másik kezét kérve följajánlja a magát, a végső társulást, szövetséget, holtomiglant. Kell-e mondanom, hogy az ilyen viadalban szokásos módon, lehetnek ezek az érvek itt-ott taktikusán hamisak, hazugocskák. Érezhetjük ezt az első hat sor bármelyikében. De a befejezés felől visszanézve megigazulnak, súlyosakká válnak a taktikai föllentések is. Valóban *halálosan* komollyá.

Az érvekben van valami olyan elrendezés is, amelyet ábrázolási-kifejezési rendnek nevezhetnénk. Az első egység az idő jelenségeivel (ború, szél, esteledés) közvetít átvitt és bennfoglalt értelmet, a második az alany állapotával, rosszulletével, betegségével (reszketés, szédülés, összerogyás), a harmadik pedig az alany eszméletével, élményeivel (álom, a megjövétel öröme, halál). Ebből kisejlik valami egzisztenciálisan sötétülő fejlődés, fokozás. A mind nyíltabb alanyiség fokai ezek, a haláláig vezető út személyessége.

A haláláig hanyatlók e lépcsőkön az „Add a kezéd”, de ettől még nem szecessziós, sőt még nem is okvetlenül „dekadens”. Hogy volna az, ha a szerelmi kértelés érvsorának olvassuk? És ha másként? Az első tételével még ellenáll az elsőtételésnek, még az alany kínál védelmet ellene. És a „zsarolás” után is nyitva marad a lehetőség, hogy a közös emberi sorsba nemcsak beletörődik, hanem megbékülhet vele az igazi társ elnyerésével. *Add a kezéd!* Ha adod, holtan is tovább élek ebben a kézfogásban.

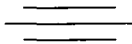
Nincs mit összefoglalnunk az elmondottakon túl: elemzésünk címén túl. Örüljünk, ha mások még további kincseket tárnak föl. Egyszerűségében, őszinteségében – netán „taktikázva” is –, tömörségében, hamis vigaszt nem kereső komor igazságában: szép ez a vers. Szép Ernő – szép.

*

Elemzésem nyilván középiskolában hasznosítható, ott is a több magyarórás osztályokban. Ez a vers nem példa a szecesszióra, sőt arról tanúskodik, hogy az ebbe az irányzatba beteretelt nagy alkotók kimagasló művei mennyire kimagaslanak belőle. A tárgyalás mozgósítja a mondat-tani ismereteket is. Egyébként a ma uralkodó nyelvészeti felfogás szerint minden verssorban magyarázó viszonyú mellérendelés van, mert az *azért* utalószót nem ékelhetjük be. Persze, a magya-

rázói viszonyoknak is több, itt is megnyilvánuló alfaja van. Az értelmezés azt is bizonyítja, hogy a bennfoglalt tartalmak általában célhatározói mellékmondatokká vagy következtető mellérendelésé fejthetők ki.

Maguknak a bennfoglalt tartalmaknak a tudatosításával megmozgatjuk, fejlesztjük a fiatalok érzelmi világát, miközben rábukkannak az átviit értelmekekre. Alkalmat ad rá, hogy vitázzunk a dekadencia sajtóságairól és határaitól. Rákényszerít a végső létkérdésekkkel szembenézni. Idősebb tanárok jól tudják, hogy a 16-18 évesek nemhogy éretlenek volnának erre, hanem nagyon is fogékonyak és érzékenyek.

DR. KUNOSS JUDIT

Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola

Győr

Három 3. osztályos nyelvtankönyv összehasonlító elemzése

Az 1993/94-es tanévtől kezdve a „hagyományos” tantervű 3. osztályokban tanító kollégák már háromféle nyelvtankönyv közül választhatnak. A felelősségteljes választás azonban nem könnyű feladat. Nem könnyű még abban az esetben sem, ha elolvastuk a tankönyvet bemutató ismertető füzetet vagy adott szakfolyóiratban megjelent ismertető cikket, esetleg bele is lapozhatunk az új taneszközbe.

A felelősségteljes döntéshez ugyancsak nem elégséges az „újdonságokkal” tanító kollégák tapasztalatainak meghallgatása, véleményük megismerése. Persze hasznos, ha ezekre is szert teszünk. Az eredményességhez azonban a fentiekén túl mindenképpen többre van szükség. Szánjunk a tankönyvek lapozgatására (Ne 15 percet, ahogy a Nemzeti Tankönyvkiadó szlogenje hirdette! Tanító 1994. 1. sz. 28. o.) jó néhány munkaórát, miközben szövegeik, képeik, feladataik, szemléletmódjuk „mögé” látunk, összevetjük ezeket elméleti háttérismereteinkkel, szakmai meggyőződésünkkel, valamint elvárásainkkal. Semmiképpen ne vegyen le lábunkról a kulcsin (igaz, ez is méltánylandó), a fő szempont a taníthatóság, a tanulhatóság legyen, amikor döntünk egyik vagy másik tankönyv mellett.

Az alábbiakban az egyéni szakmai meggyőződés formálásához, a választáshoz szeretnék segítséget nyújtani. Három 3. osztályos nyelvtankönyvet hasonlítok össze a teljesség igénye nélkül. A három nyelvtankönyv pedig a következő:

- Nagy J. József: Anyanyelvünk 3. osztály, I-II. k., Tankönyvkiadó, Bp., 1986.
- Nyelvtan-helyesírás munkatankönyv 3. osztály (Átdolgozták: Balatonné Sáfrány Erika, Bencs Vilmosné, Lerchné dr. Egri Zsuzsa), Apáczai Kiadó, Celldömölk, 1993.
- Tolnai Gyuláné: Nyelvtan-helyesírás munkalap 3. osztály, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1993.

A fenti taneszközökre a továbbiakban - az egyszerűség, a takarékoság miatt - a leírás sorrendjének megfelelően A-val, B-vel, C-vel fogok hivatkozni.

Az adott tankönyvek elemzését, összehasonlítását sokféle szempontból elvégezhetjük. Közülük az alábbiak segítségével vetem össze a háromféle nyelvtankönyvet, bemutatva értékeiket, fogyatékoságaikat.

1. Érvényesítik-e a funkcionális szemléletű nyelvtanítást?
2. Mi jellemzi tananyagrendszerüket?